

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XXXVI

Уређивачки одбор

*др Даринка Гортан-Премж, др Ирена Грицкат, др Милка Ивић, др Павле Ивић,
др Радослав Катичић, Блаже Конески, др Тине Логар, др Александар
Младеновић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан, др Живојин Станојчић*

Главни уредник

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1980

ДЕСЕТ ГОДИНА СТАРОСЛОВЕНИСТИЧКОГ ОДСЕКА
ИНСТИТУТА ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК
У БЕОГРАДУ

Године 1969. у Институту за српскохрватски језик почела је да се прикупља грађа за речник старословенског језика српске редакције. Иницијатива о речничкој обради раније црквенословенске лексичке баштине словенских народа покренута је на IV конгресу слависта у Москви (1958). Поводом ове иницијативе основана је посебна међународна комисија у коју су ушли представници заинтересованих словенских земаља. За организацију и перспективе овог подухвата значајно је то што је 1958. године почео излазити *Slovník jazyka staroslověnského* у издању Чехословачке академије наука. У свескама овог речника испрпно је обрађена лексика класичних и најархаичнијих црквенословенских текстова. Прашком редакцијом речника старословенског језика створен је, а на московском Конгресу верификован, методолошки узор будућег речничког рада. С друге стране, 1950. године у загребачком Старославенском институту започета је ексерпција хрватскоглагољских црквенословенских текстова. Године 1959. та је ексерпција прилагођена ексерпторским принципима прашке редакције и тиме се Старославенски институт у Загребу прикључио међународној иницијативи о изради општег црквенословенског речника.

Првобитна замисао да будући црквенословенски речник представља једно јединствено дело, на којем би радили сви заинтересовани центри, изменила се због специфичности које су се показале већ приликом организације речничког рада у појединим центрима. На иницијативу и велико залагање загребачког Старославенског института, 1961. године организован је састанак компетентних југословенских стручњака за покретање рада на црквенословенском речнику југословенских националних редакција. Организација посла и рад на речнику у појединим југословенским центрима започет је у оквиру савезног научноистраживачког пројекта *Речник ойийесловенскої (црквенословенскої) књижевної језика* који је финансирао Савезни фонд за научни рад. Носилац пројекта био је Старославенски институт у Загребу. Искуство и проверене лексико-

графске методе, као и добра воља сарадника тог Института, много су значили за организацију и успешан почетак речничког рада у осталим југословенским центрима.

Рад на пројекту *Речника ошћисловенској (црквенојсловенској) књижевној језика* почео је у Београду 1969. године у Институту за српскохрватски језик. Институт за српскохрватски језик узео је на себе сложен задатак да организује и спроводи лексичку обраду веома обимне црквенословенске грађе српске редакције. Оваква лексичка обрада има шири историјски и културолошки значај и представља велики подухват у испитивању и стицању нових сазнања из одређене области духовног, па и материјалног живота минулих времена.

Као најранији текст јеванђељског циклуса српске редакције (XII век), *М и р о с л а в љ е в о ј е в а н ђ е љ е* је одређено за почетак ексерцирања у Београду. Оно је постало основни и носећи текст свих осталих јеванђељских текстова који ће се ексерцирати. И у Београду су преузети, углавном, прашки принципи ексерцирања. Свака лексема Мирослављевог јеванђеља обрађена је на комплету листића, тј. на два већа листића истих димензија (147 × 123 mm) и на једном мањем листићу (123 × 87 mm). На великим листићима (в. Прилог 1 на стр. 219) исписана је једна целина црквенословенског текста. У случају Мирослављевог јеванђеља то је обично јеванђељски стих или рубрика. Испод овог текста исписана је одговарајућа грчка паралела из критичког издања Новог завета на грчком. У горњем десном углу листића налази се ознака споменика са местом цитата у њему, а испод овог податка — ознака цитата. Овако оформљен листић (матрица) умножен је у толико примерака колико је потребно да се свака лексема, предвиђена за ексерцирање, из одговарајућег цитата обради на два листића (тј. два пута број речи које су предвиђене за ексерцирање). На умноженим великим листићима, који садрже цитат из изворног текста са грчком паралелом и основне податке о тексту и цитату, у горњем левом углу ексерциране су и граматички обрађене релевантне лексеме из текста. Као што је већ речено, Мирослављево јеванђеље одређено је као основни споменик у ексерцирању, па је зато из њега тако рећи свака лексема ексерцирана. Ипак, за исцрпно ексерцирање нису предвиђене неке високофреквентне речи из рубрика. Свака лексема је нормализована у старословенском облику са ознаком врсте речи (код именица се даје само род, а код глагола, поред врсте речи, означава се два перфективност и имперфективност). Испод словенске одреднице наведена је паралелна грчка одредница, а испод ње исписан је изворни облик лексеме из цитата са одговарајућом граматичком дефиницијом. На сваком листићу у словенском и грчком тексту подвучене су лексеме које се обрађују. На малом или „грчком” листићу (в. Прилог 2 на стр. 219) у горњем десном углу, као и код великих листића, налазе се основни подаци о тексту и цитату. У горњем левом углу налази се грчка одредница са основном граматичком дефиницијом и грчки изворни облик. У средини листића исписана је словенска одредница са основном граматичком дефиницијом, а испод ње словенски изворни облик, такође са граматичком дефи-

ницијом. У доњем десном углу листића (великог и малог) налазе се иницијали ексерптора. За означавање споменика, страница и цитата Мирослављевог јеванђеља употребљене су унапред одређене скраћенице (М; а, б; Мт, Мо, L, Ј). Граматичке дефиниције дају се скраћеним латинским терминима (нпр. m., f., n.; vb. pf., vb. ipf.; adj.; prop. итд).

Обрађена лексичка грађа Мирослављевог јеванђеља сврстана је у три регистра: 1. азбучни регистар старословенских речи, 2. топографски регистар (регистар речи по јављању у тексту) старословенских речи и 3. алфаветски регистар грчких речи који чине мали листићи. Ови регистри смештени су у просторијама Старословенистичког одсека Института за српскохрватски језик.

Ексерптирање Мирослављевог јеванђеља је завршено 1973. године. Тада је састављен прелиминарни списак јеванђељских споменика чији текстови треба да се ексерпирају. Предвиђени су следећи *ајрокуси*: Вуканово јеванђеље, XII в. (V); Дечанско јеванђеље, XIII в., Манастир Дечани, ЗЦ бр. 1 (D); Хиландарско апракосно јеванђеље, XIII в., Хиландар, бр. 8 (H); Јеванђеље Николе Стајевића, XIV в., Хиландар, бр. 14 (St) и следећа *четворојеванђеља*: Хиландарско четворојеванђеље, XII в., Хиландар, бр. 22 (H); Мокропољско јеванђеље, XIII в., Крка, МСА бр. 2 (M_p); Богданово јеванђеље, XIV в., Загреб, ЈАЗУ III С 20 (B₄); Слеченско јеванђеље, XIV в., Загреб, ЈАЗУ III d 3 (Sl₄); Четворојеванђеље Јакова Серског, 1354., London British Museum, Add. 39626 (Se₄), Четворојеванђеље Манастира Куманице, крај XV в., Београд, САНУ бр. 69 (K₄). Пошто Мирослављево јеванђеље садржи само апракосни (дужи изборни) текст Јеванђеља, оно је допуњавано новим деловима текста из следећег по реду јеванђељског споменика, све док није ексерпиран цео јеванђељски текст. Ови допунски делови ексерпирани су као основни текст. Током рада на Мирослављевом јеванђељу показало се да се у техници обраде појединих лексема могу извршити неке измене или одлагање радних процеса, а да се суштина и резултати основне обраде знатно не измене. Због тога се словенски и грчки изворни облици нису више наводили, већ су се само подвлачили у цитатима. Више се није исписивала ни грчка паралела словенског цитата, а грчка се обрада радила на основу стандардног грчког штампаног текста Новог завета. Лексема се обрађивала на комплету од два листића (већи и мањи). Већи листићи су сврстани у топографски регистар, а мањи су предвиђени за алфаветски регистар грчких речи. Ове измене спроведене су по завршетку ексерптирања Мирослављевог јеванђеља и у знатној мери су допринеле убрзању речничког рада.

Пошто је ексерпцијом Мирослављевог јеванђеља већи део основног јеванђељског текста обрађен, он се у касније ексерпираним текстовима понављао. Текстолошко-лексичке варијанте идентичних јеванђељских текстова набројаних споменика обрађене су методом паралелне ексерпције. Резултати паралелног ексерптирања изложени су на полеђини великих листића носећег (Мирослављевог или неког другог)

текста. Овде је дата скраћеница назива јеванђеља и поред ње резултат поређења. Уколико се у поређењу са основним текстом (Мирослављевим или неким каснијим) појави нова лексема, она се исписује уз скраћеницу cf. За њу се успоставља нови велики листић, чији су саставни елементи идентични са саставним елементима великог листића из основног текста, али се на доњој маргини овог новог листића, уз скраћеницу cf., упућује на лексему из основног текста. Слагање или недостатак елемената поређења такође се наводи одређеним системом знакова уз скраћенице споменика. Скраћенице јеванђељских споменика са резултатима поређења наведене су једна испод друге на полеђини великих листића носећег текста.

Основна и паралелна ексцерпција већ набројаних једанаест јеванђељских споменика завршена је крајем 1976. године. Из укупно дванаест јеванђељских споменика ексцерпирано је близу 90.000 лексема. За даљу ексцерпторску обраду јеванђељских споменика неопходно је било испитати већи број текстова да би се из њих одабрали они који су релевантни за речнички рад. Оваква селекција треба да се обави на основу хронолошких, редакцијских, текстолошких, географских и других критеријума, нарочито с обзиром на превелики број јеванђељских споменика српске редакције. Зато је директан ексцерпторски рад на јеванђељским текстовима одложен и замењен широм филолошком ангажованошћу сарадника Одсека и ексцерпирањем апостолских споменика.

Већ крајем 1976. године почеле су припреме за ексцерпирање основног или носећег текста Апостола. Изабран је један од најстаријих познатих пуних апостолских текстова — М а т и ч и н а п о с т о л (МА). За разлику од матрица Мирослављевог јеванђеља, које су руком исписане, текст Матичиног апостола је прекуцан на матрице, чиме је знатно убрзан процес ексцерпирања. Метода обраде лексема и распоред података и цитата остали су као код јеванђеља. Постојећи списак скраћеница допуњен је скраћеницама назива саставних делова Апостола, као што су Дела апостолска (ДА) и посланице (Гал, Еф, Јак, Јев, 1 Јов, 2 Јов, 3 Јов, Јуд, Кол, 1 Кор, 2 Кор, 1 Пет, 2 Пет, Рим, 1 Сол, 2 Сол, 1 Тим, 2 Тим, Тит, Фил). И у Матичином апостољу начелно је спровођена исцрпна ексцерпција, с тим што се од тога одступало једино код неких високофреквентних речи (и у рубрикама и у основном тексту). Крајем 1979. године ексцерпторски рад на Матичином апостољу приведен је крају и започета ексцерпција оних делова текста Д е ч а н с к о г а п о с т о л а (Деч 24) којих нема у Матичином апостољу. Ови делови Деч 24 су основни или носећи текст у ексцерпцији, а остали делови његовог текста обрађиваће се методом упоредне ексцерпције, тј. они ће се упоредити са идентичним деловима већ ексцерпираног текста Матичиног апостола.

Приликом организације лексикографског рада на српским редакцијским текстовима старословенског језика (вероватно и у случају других редакцијских текстова) наметнуло се неколико суштинских проблема. Потреба за решавањем ових проблема осећала се још у већој мери током самог речничког рада.

Једно од основних питања је одређивање временског периода који треба да је обухваћен будућим речником. У сваком случају, лакше је одредити горњу границу овог периода, која треба да обележава почетак црквенословенских текстова српске редакције, него доњу. Велики број још увек мало познатих споменика српске редакције намеће одређену опрезност у погледу тачног одређивања доње временске границе. У вези са проблемом одређивања тачније доње временске границе треба напоменути и познату појаву у црквенословенској књижевности да време настанка споменика и време настанка текста у њему не мора да се слаже. Зато се програмирање рада на будућем речнику увек креће у оквирима планирања мањих целина у одређеном временском периоду. Тако се планира цикличка обрада појединих врста текстова (јеванђеља, апостола, писала, паримејника, хомилија, правних књига, житија итд.). У садашњем периоду рада лексичка грађа се скупила из јеванђељских и апостолских текстова XII, XIII, XIV и XV века.

Као што је већ речено, првобитни план са међународног скупа слависта да се заинтересовани славистички центри ангажују на прикупљању релевантне црквенословенске грађе за један општесловенски (црквенословенски) речник није могао да се оствари. Почетна фаза речничког рада у појединим југословенским центрима показала је да разне специфичности упућују на то да сваки центар треба да прилагоди рад на речнику својим условима и могућностима. Почетком седамдесетих година надлежне републичке установе преузеле су финансирање речничких пројеката и тиме је сваки центар почео израђивати свој редакцијски речник. Сарадња између појединих југословенских центара остварује се у виду повремених заједничких састанака, на којима се разматрају резултати, проблеми и перспективе речничког рада.

Средњовековна грађа српске редакције веома је обимна и налази се на разним местима у Југославији и ван ње. Ово представља проблем доступности и евиденције одређених релевантних споменика. Ако је циљ будућег речника да се у њему максимално и оптимално представи лексичка грађа старословенског језика српске редакције, онда је неопходно да се на најповољнији начин реше проблеми доступности и евиденције споменика. Постојећи подаци о релевантним споменицима углавном су палеографске природе, а мало су информативни у погледу лексике споменика. Селекција споменика за лексички рад може се обавити само на основу доброг познавања лексичког профила појединих споменика.

У решавању набројених, па и других проблема, а у интересу ефикаснијег рада на речнику, посао сарадника Старословенистичког одсека није се могао свести на чисто ексцерпторску технику. Постало је, наиме, неопходно шире ангажовање у филолошкој и палеографској обради старих текстова. Овакво ангажовање свакако се слагало са развојем научног кадра у Одсеку, у смислу оспособљавања сарадника за обављање разних сложенијих задатака. У том смислу чисто речнички пројекат проширен је на лексичку и филолошку обраду српских средњовековних споменика. Ово је, наравно, дало нове импулсе за проучавање

лексице и текстова споменика који су предвиђени за ексерпцију. Испитан је већи број до сада мало познатих јеванђељских споменика. Они су упоређени са класичним старословенским текстовима. Истражују се текстолошке и лексичке особине редакцијских апостолских текстова. У истраживачки рад укључене су и теме које обухватају питања израде будућег речника. Значајан подухват у Одсеку представља припремање критичког издања Мирослављевог јеванђеља са критичким апаратом у који ће ући разночтенија из још седам јеванђељских споменика. Уводна студија у овом издању пружиће нова сазнања о лексици ранијих јеванђељских текстова српске редакције. У оквиру свог индивидуалног рада сарадници Одсека бавили су се питањима словенске ономастике, неким областима црквенословенског синтаксичког изражавања, гречизмима у црквенословенским текстовима, као и другим филолошким и лингвистичким темама. Рад Одсека карактерише и учешће његових сарадника на разним научним скуповима.

Када се сумира десетогодишњи рад Старословенистичког одсека Института за српскохрватски језик, треба истаћи веома значајну чињеницу да је Одсек од почетка његове организације, па све до данас, имао сталну и сигурну подршку истакнутих старословенистичких стручњака из Београда. Та подршка се показала у решавању најважнијих принципских проблема рада и организације, али и у личном учешћу ових научника у раду Одсека. Поред несебичног ангажовања, најистакнутији старословенисти из Београда учествовали су у раду Савета Старословенистичког одсека. За досадашње резултате битно је што је Одсек организационо уклопљен у Институт за српскохрватски језик. Богата и дугогодишња лексикографска искуства, као и помоћ истакнутих лексикографа, у великој мери су унапредили још сасвим свежу старословенистичку лексикографску делатност Одсека. Изузетно добра сарадња остварена је између Одсека и Археографског одељења Народне библиотеке СР Србије у којем се чува велики број микрофилмова, фотокопија и оригинала старих споменика.

Основно питање рада Старословенистичког одсека је стално ангажовање одговарајућих научних радника. У време ексерптирања Мирослављевог јеванђеља већи део ексерпторских послова обавили су спољни сарадници, а Одсек је тада имао само једног сталног сарадника. Иако је сарадња спољних сарадника допринела развоју ексерпторског рада, показало се да носиоци основног радног процеса треба да буду стални сарадници, нарочито у сложенијим пословима пројекта. Године 1972. примљена су два стална сарадника, а 1974. и 1979. године — по један приправник. Повећањем броја сталних сарадника ствара се једно кадровско језгро старословениста. У току досадашњег рада побољшала се и структура сталних сарадника, па данас у Одсеку раде два доктора наука, два магистра (докторанта) и један асистент-приправник. Истакнимо, на крају, да ће за будући рад на овом пројекту бити од пресудног значаја увођење у Одсек далеко већег броја посленика.

Београд

Димитрије Стефановић

ВИДѢТИ vb. ipf.

M 140a

δράω

Mo 11,21

ВИЖДА 2. sg. imp.

И ВЪСПОМЕНИЮВЪ ГЛА ЕМО ПЕТРЪ РАВВИ' ВИЖДА СМОКОВНИЦУ ЮЖЕ ПРОКЛЕТЪ ОУСЪШЕ'

καὶ ἀναμνησθεὶς ὁ Πέτρος λέγει αὐτῷ, ῥαββί, ἴδε ἡ σκῆπη ἣν κατηράσω
ἐξήρανται.

MT

Прилог 1

δράω vb.

M 140a

ἴδε

Mo 11,21

ВИДѢТИ vb. ipf.

ВИЖДА 2. sg. imp.

MT

Прилог 2